

สิ่งแวดล้อมในคัมภีร์พระไตรปิฎก

ENVIRONMENT IN THE TIPITAKA

ผศ.ดร.เจษฎา มุลยาพอ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

บทนำ

เมื่อย้อนไปในอดีตประมาณ 2500 ปีซึ่งปรากฏว่าพระพุทธเจ้าทรงแนะนำสั่งสอนเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เพราะสิ่งมีชีวิตและมนุษย์เราเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม และบรรดาสสิ่งมีชีวิตทั้งหลายต่างก็พยายามในการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เหมือนสัตว์หลายชนิดที่ปรับตัวเองเพื่อกลมกลืนกับธรรมชาติ เหมือนดั่ง เช่น กิ้งก่า หรือสัตว์ประเภทอื่น ๆ ก็พยายามเพื่อปรับตัวเข้ากับธรรมชาติเพื่อเอารอด เพราะธรรมชาติสามารถควบคุมทุกอย่าง ดังนั้นมนุษย์เราจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อการอยู่รอด การที่มนุษย์สามารถปรับตัวและใช้โอกาสจากธรรมชาติที่ปรับสภาพแวดล้อมเพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงอยู่ได้

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสและยกแสดงไว้หลายเรื่องไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การรักษาป่า การห้ามทำลายต้นไม้ ห้ามเผาป่า และการรักษาดูแลถึงการอนุรักษ์อีกด้วย พระพุทธองค์ทรงชักชวนให้ปลูกสวน ปลูกป่า เป็นการได้บุญคู่เคียงไปกับงานด้านสังคม สงเคราะห์อื่น ๆ เช่น ในวนโรปสูตร สร้างสะพาน ให้น้ำใช้น้ำดื่ม ให้ที่อยู่อาศัย ทรงห้ามพระภิกษุตัดหรือทำลายต้นไม้ ทรงห้ามพระภิกษุก่อสร้างที่อยู่อาศัยตามชอบใจ ต้องให้สงฆ์คือภิกษุ 4 รูปชี้ไปแสดงที่ไว้ก่อน สงฆ์ในวัดจึงเท่ากับเป็นเจ้าหน้าที่สำนักผังเมืองของสมัยนี้ ทรงห้ามพระภิกษุเผาป่า (พระไตรปิฎกเล่ม 7 ข้อ 176 หน้า 68) ทรงกำหนดข้อปฏิบัติเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยที่เรียกว่าเสนาสนวัตร เกี่ยวกับส่วนที่เรียกว่าวัจจกัฏฐวัตร ให้ช่วยกันรักษาความสะอาด ไม่ปล่อยให้สกปรกรกรุงรัง (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

มนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างแนบแน่นในอดีตปัญหาเรื่องความสมดุลของธรรมชาติตามระบบนิเวศยังไม่เกิดขึ้นมากนัก ทั้งนี้เนื่องจากผู้คนในยุคต้น ๆ นั้น มีชีวิตอยู่ใต้อิทธิพลของธรรมชาติความเปลี่ยนแปลงทางด้านธรรมชาติและสภาวะแวดล้อมเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไปจึงอยู่ในวิสัยที่ธรรมชาติสามารถปรับดุลของตัวเองได้ กาลเวลาผ่านมาจนกระทั่ง

ทั้งถึงระยะเมื่อไม่กี่ปีมานี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทศวรรษที่ผ่านมา (ระยะสิบปี) ซึ่งเรียกกันว่า "ทศวรรษแห่งการพัฒนา" นั้น ปรากฏว่าได้เกิดมีปัญหารุนแรงด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นในบางส่วนของโลกและปัญหาดังกล่าวนี้ ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันในทุกประเทศทั้งที่พัฒนาแล้วและกำลังพัฒนา

ความหมายของคำว่า สิ่งแวดล้อม (environment) มีรากศัพท์มาจากภาษาฝรั่งเศส คือ environ แปลว่า around ฉะนั้น environment จึงหมายถึง totality of man's surrounding ในภาษาไทย หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่เป็น รูปธรรม (สามารถจับต้องและมองเห็นได้) และนามธรรม (ตัวอย่างเช่นวัฒนธรรมแบบแผน ประเพณี ความเชื่อ) มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกัน เป็นปัจจัยในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งจะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่ง อย่างหลีกเลี่ยงมิได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจร และ วัฏจักรสิ่งแวดล้อม คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต

ความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) ได้ให้คำนิยามความหมายว่า สิ่งแวดล้อมไว้เหมือนกัน คือ สิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นและสิ่งที่มนุษย์มิได้ทำขึ้น

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 (ธีระพล อรุณะกสิกรและคณะ, 2542) ได้ให้คำนิยามว่า หมายถึงสิ่งต่างๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์ได้ทำขึ้น และนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สโมสร, 2518) ได้ให้ความหมายของสิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งที่มีอยู่รอบ ๆ ตัวเรา ทั้งส่วนที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ภูเขา ดิน น้ำ อากาศ ทรัพยากรต่าง ๆ ฯลฯ และส่วนที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ศิลปกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี สานสาธิต เป็นต้น มนุษย์เราก็เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมด้วย และมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ อย่างใกล้ชิด จนไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ ทั้งนี้เนื่องจากมนุษย์มีกำเนิดอยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อม และสิ่งแวดล้อมทุกชนิดก็มีผลโดยตรงและโดยอ้อมในการที่จะกำหนดให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

การที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามตัดต้นไม้ ก็เป็นส่วนหนึ่งที่บ้านโกรธกรณีที่มีพระไปตัดต้นไม้ นอกไปจากความคิดของพุทธศาสนาที่ไม่สนับสนุนสิ่งเหล่านั้น อย่างในเวสันดรชาดก

ตอนที่พระเวสสันดรถูกขับออกจากเมืองไปอยู่ป่า ซึ่งแสดงให้เห็นบรรยายของภาพที่แสดงถึงความทุกข์เข็ญต่าง ๆ ไม่ใช่สภาพที่เราพูดถึงอากาศบริสุทธิ์อย่างที่เรารู้สึกถึงธรรมชาติในปัจจุบัน

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท เพราะทรงมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปรากฏใน 1. มุสาวาทวรรค เรื่องภิกษุขุดดิน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ อคคาสวเจตีย์ เขต เมืองอาฬวี สมัยนั้น พวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีช่วยกันก่อสร้าง ขุดบ้าง ใช้ให้ขุดบ้าง ซึ่งดิน พวกชาวบ้านจึงพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพระสมณะเชื้อสาย ศากยบุตรจึงขุดบ้าง ใช้ให้ขุดบ้างซึ่งดินเล่า พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเบียดเบียนชีวะซึ่งมีอินทรีย์เดียวถูกชาวบ้านตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ จึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวี จึงขุดบ้าง ใช้ให้ขุดบ้างซึ่งดินเล่า” ครั้นภิกษุเหล่านั้นตำหนิพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีโดยประการ ต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบและทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบทอาบัติปาจิตตีย์

พระมหาโมคคัลลานะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ ประทับ ครั้นถึงแล้ว พระมหาโมคคัลลานะเปล่งสีหนาท และได้กราบทูลว่า “เวลานี้เมืองเวรณฺฐาเกิดข้าวยากมากแพงประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น ใช้สลากปันส่วนซื้ออาหาร ล้มตายกันกระดุกขาวเกลื่อน ยากที่พระอรียะจะบิณฑบาตยังชีพได้ พระพุทธเจ้าข้า พื้นดินใต้มหาปฐพีนี้มีโอชะ มีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งที่ไม่มีตัวอ่อน ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระพุทธเจ้าจะพลิกแผ่นดิน เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายได้ฉันง้วนดิน”

จากนัยดังกล่าวพระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญต่อสภาพของดินเช่นเดียวกัน เนื่องจากพระองค์มองเห็นว่า ดินก็เป็นที่อยู่อาศัยของหมู่สัตว์บางชนิดเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงห้ามพระโมคคัลลานะมิให้พลิกแผ่นดิน ด้วยเกรงว่าจะเป็นอันตรายต่อสัตว์ที่อาศัยอยู่ในดิน จากหลักการดังกล่าวเราสามารถที่จะวิเคราะห์ได้อีกว่า นอกจากนอกเหนือจากการที่สัตว์ที่อาศัยอยู่ในดินจะได้รับอันตรายแล้ว ยังจะเป็นการทำให้ระบบนิเวศเสียไปด้วย เนื่องจากสัตว์ที่อาศัยอยู่ในดินก็มีส่วนช่วยให้ดินนั้น มีสภาพสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น หากจะมองในประเด็นดังกล่าวเราจะพบว่า แท้ที่จริงแล้ว สัตว์เล็ก ๆ ในดินนี้เองเป็นผู้ช่วยให้ “ดินมีชีวิต” ขึ้นมา ดังนั้น การทำให้ชีวิตสัตว์ในดินตายไป ก็คือการทำให้ดินต้องตายไปด้วย กลายเป็น “ดินตาย” ที่ไร้ประโยชน์ ไม่สามารถเพาะปลูกพืชได้

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ อคคาวเจตีย์ เขตเมืองอาฬวี ครั้งนั้น พวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีทำการก่อสร้าง ตัดบ้าง ใช้ให้ตัดบ้างซึ่ง ต้นไม้ ภิกษุชาวเมืองอาฬวีรูปหนึ่งกำลังตัดต้นไม้ เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไม้ได้กล่าวกับภิกษุนั้นว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านต้องการจะสร้างที่อยู่ของท่านก็โปรดอย่าตัดต้นไม้ที่เป็นที่อยู่ของข้าพเจ้าเลย” ภิกษุนั้นไม่เชื่อฟังยังขึ้นตัด ได้ฟันถูกแขนลูกของเทวดา ที่นั้น เทวดาได้มีความคิดว่า “เราฆ่าภิกษุในที่นี่จะดีไหม” แต่แล้วได้มีความคิดว่า “การที่เราจะฆ่าภิกษุในที่นี้ไม่สมควร ทางที่ดี เราควรนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค” จึงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้กราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคประทานสาธุการว่า “เทวดา ดีแล้ว ดิฉันเห็นว่าท่านไม่ฆ่าภิกษุ ถ้าท่านฆ่าภิกษุในวันนี้ ท่านจะประสบบาปมาก เทวดา ไปเถิด ท่านจงไปอยู่ที่ ต้นไม้ว่างในที่นั้น” พวกชาวบ้านพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงตัดบ้าง ใช้ให้ตัดบ้างซึ่งต้นไม้เล่า พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเปียดเบียนชีวะซึ่งมีอนิหิริยเดียว” พวกภิกษุได้ยินชาวบ้านตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุผู้มกน้อย ฯลฯ จึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีจึงตัดบ้าง ใช้ให้ตัดบ้างซึ่งต้นไม้เล่า” ครั้นภิกษุเหล่านั้นตำหนิพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีโดยประการ ต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ และทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบทอาบัติปาจิตตีย์

ในสุรภาพนวรรค ว่าด้วยการเล่นน้ำ พวกภิกษุสัตตสวัคคีย์เล่นน้ำในแม่น้ำอจิรวดี ขณะที่พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับอยู่ที่ปราสาทชั้นบนกับพระนางมัลลิกาเทวี ได้ทอดพระเนตรเห็นพวกภิกษุสัตตสวัคคีย์เล่นน้ำอยู่ใน แม่น้ำอจิรวดี จึงรับสั่งกับพระนางมัลลิกาเทวีดังนี้ว่า “น้องมัลลิกา นั้นพระอรหันต์เหล่านั้นกำลังเล่นน้ำพระนางกราบทูลว่า “พระผู้มีพระภาคคงจะยังมีได้ทรงบัญญัติสิกขาบท หรือภิกษุเหล่านั้นยังไม่รอบรู้พระบัญญัติเป็นแน่ พระพุทธเจ้าข้าที่นั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงมีพระดำริดังนี้ว่า “ด้วยอุบายอย่างไรหนอ ที่ทำให้เราไม่ต้องกราบทูลพระผู้มีพระภาค และพระผู้มีพระภาคจะทรงทราบได้ว่า ภิกษุเหล่านี้เล่นน้ำกัน” ครั้นแล้วพระเจ้าปเสนทิโกศลจึงรับสั่งให้มนตรีพวกภิกษุสัตตสวัคคีย์มา แล้วพระราชทานน้ำอ้อยงบเป็นอันมากแก่ภิกษุเหล่านั้นด้วยรับสั่งว่า “พระคุณเจ้าผู้เจริญ ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายโปรดถวายน้ำอ้อยงบนี้แด่พระผู้มีพระภาค พวกภิกษุสัตตสวัคคีย์นำน้ำอ้อยนั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้กราบทูลดังนี้ว่า “พระเจ้าปเสนทิโกศลถวายน้ำอ้อยนี้แด่พระผู้มีพระภาค พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระราชาพบพวกเธอที่ไหน”

พวกภิกษุสรรคตสวคคีย์กราบทูลว่า “พระราชาพบพวกข้าพระพุทธเจ้ากำลังเล่นน้ำอยู่ในแม่น้ำอจิรวดี พระพุทธเจ้าข้า” ทรงดำหนิแล้วบัญญัติสิกขาบท ว่าภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะเล่นน้ำ

การอาบนํ้านอกสมัย ขณะที่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี มีภิกษุฉัพพัคคีย์ถ่ายทอดจาระ บ้าง ปัสสาวะบ้าง บ้วนน้ำลายบ้าง ลงในน้ำ พวกชาวบ้านจึงพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไหนพระสมณะ เชื้อสายศากยบุตรจึงถ่ายทอดจาระบ้าง ปัสสาวะบ้าง บ้วนน้ำลายบ้างลงในน้ำ เหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้บริโภคมาแล้วพวกภิกษุได้ยืนชาวบ้านตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุผู้มกน้อย สันโดษ จึงพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไหนพวกภิกษุฉัพพัคคีย์จึงถ่ายทอดจาระบ้าง ถ่ายปัสสาวะบ้าง บ้วนน้ำลายบ้าง ลงในน้ำเล่า” ครั้นภิกษุทั้งหลายตำหนิพวกภิกษุฉัพพัคคีย์โดยประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ทรงสอบถามแล้วบัญญัติสิกขาบท

ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า สิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ก็ตาม ถือว่ามีค่าโดยตัวเอง และทุกชีวิตย่อมมีที่เหมือนกันนั่นก็คือ การรักตัวกลัวตาย คือการมีความรักชีวิต อยากมีชีวิตอยู่ไม่อยากตาย ไม่อยากจะทำลายหรือเบียดเบียนชีวิตตนเอง ดังนั้นจึงถือว่า สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายไม่ควรทำลายชีวิตของกันและกัน หรือที่เรียกว่า การกระทำปาณาติบาต แม้ในพระวินัยภิกษุห้ามทำลายชีวิตมนุษย์ เพราะการพรากชีวิตดังปรากฏในสิกขาบทที่ 3 แห่งปาราชิก ซึ่งได้เปรียบเทียบว่า ภิกษุฆ่ามนุษย์ต้องอาบัติปาราชิกเปรียบเหมือนผ่านหินหนาที่แตกแยกเป็นเสี่ยง ๆ ไม่อาจประสานเข้ากันได้อีก

ส่วนการจงใจปลงชีวิตสัตว์ สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ท่านพระอุทายีเป็นนักยิงธนู1 และท่านไม่ชอบอีกา ท่านจึงยิงอีกาทั้งหลายแล้วตัดหัวมาเสียบหลาวเรียงไว้ ภิกษุทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่าน ใครฆ่าอีกาเหล่านี้ ท่านพระอุทายีตอบว่า “ท่านทั้งหลาย กระผมเอง กระผมไม่ชอบอีกาบรรดาภิกษุผู้มกน้อย ฯลฯ พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไหนท่านพระอุทายีจึงจงใจปลงชีวิตสัตว์เล่า ฯลฯ” ครั้นภิกษุทั้งหลายตำหนิท่านพระอุทายีโดยประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท ต้อง

อาบัติปาจิตตีย์ แม้แต่ถ่ายอุจจาระบ้าง ปัสสาวะบ้าง บ้วนน้ำลายบ้างลงในน้ำ และถ่ายอุจจาระบ้าง ปัสสาวะบ้าง บ้วนน้ำลายบ้าง ลงบนของเขียว ก็จำเป็นต้องบัญญัติสิกขาบท (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ตามคัมภีร์พระไตรปิฎก เมื่อพูดถึงการรักษาหรือการไม่ทำลายธรรมชาติหรือการอนุรักษ์ธรรมชาติ เพื่อประโยชน์เพื่อความสมดุลของธรรมชาติ การไม่เอาประโยชน์จากสัตว์บ้าง จากต้นไม้บ้าง หรือการไม่ฆ่าเพื่อเอางาเพื่อทำเครื่องรางของขลัง เช่น ในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างของการอยู่อย่างพอเพียง ว่าด้วยการทำกล่องเข็มด้วยกระดูก สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ครั้งนั้น นายช่างแกะสลักงาช้างคนหนึ่งพิจารณาภิกษุทั้งหลายไว้ว่า “กระผมจะถวายกล่องเข็มแก่พระคุณเจ้าผู้ต้องการกล่องเข็ม” ครั้นแล้ว ภิกษุเหล่านั้นจึงออกปากขอกกล่องเข็มเป็นอันมาก พวกภิกษุผู้มีกล่องเข็มขนาดเล็ก ก็ออกปากขอกกล่องเข็มขนาดใหญ่ พวกภิกษุผู้มีกล่องเข็มขนาดใหญ่ ก็ออกปากขอ กล่องเข็มขนาดเล็ก นายช่างมัวทำกล่องเข็มเป็นอันมากให้ภิกษุทั้งหลายจนไม่สามารถทำการค้าขายอย่างอื่น ตนเองก็หาเลี้ยงชีพก็ไม่พอ ทั้งบุตรภรรยา ก็พลอยลำบากไปด้วย

มนุษย์เราไม่อาจจะหลีกเลี่ยงหนีออกจากสิ่งแวดล้อม ฉะนั้นสิ่งแวดล้อมถือว่ามี ความสำคัญ มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทุกชนิด สิ่งแวดล้อมมันทำหน้าที่ของมันเอง เกิดเอง ถูกลมพาไป สัตว์พาไป หรือ คนพาไป ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเมื่อเกิดขึ้นเอง สิ่งสำคัญอย่างยิ่ง คือ ธรรมชาติจะไม่ทำลายตัวมันเอง เพราะหากว่า สิ่งแวดล้อม หากมันเป็นตัวทำลายหรือส่งผลกระทบต่อสรรพสัตว์แล้ว ก็คงไม่อยากจะใครสนใจมัน โดยตัวมันเอง ผลจากสภาพแวดล้อมที่เป็นปัญหาในปัจจุบัน เป็นเพราะการทำหน้าที่ของแต่ละอย่าง มันเป็นไปเพื่อการเอารัดเอาเปรียบธรรมชาติ การทำลายป่า ก็ก่อให้เกิดน้ำหลากน้ำล้น เราก็เห็นกันอยู่ ผลกระทบเพราะเกิดมาจากปัจจัยภายนอก มันจึงส่งผลกระทบทั้งตรงและทางอ้อม พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า “การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมจะช่วยพัฒนาชีวิตให้มีธรรมะ เมื่อมนุษย์มีธรรมะ สิ่งแวดล้อมก็จะพัฒนาตาม แต่ถ้ามนุษย์อยู่อย่างไม่มีธรรมะก็จะรักษาสิ่งแวดล้อมนั้นไม่ได้ และจะทำลายสิ่งแวดล้อม ถ้าเราจัดการกับสิ่งแวดล้อมไม่ถูกต้อง สัตว์โลกรวมทั้งมนุษย์จะอยู่ไม่ได้ (พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2538)

สิ่งแวดล้อมหมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพ และสังคม ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติและมนุษย์ได้ทำขึ้น

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา เป็นคำนิยามสั้น ๆ ที่ใช้ในกลุ่มนักบริหารวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม เป็นคำง่ายต่อการเข้าใจและชี้ให้เห็นว่า ตัวเรา นั้นจะเป็นมนุษย์ ป่าไม้ สัตว์ป่า ฯลฯ ก็ได้ ส่วน รอบตัว นั้นขอบเขตไม่แน่นอนอาจใกล้หรือไกลก็ได้

จะเห็นได้ว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สรรพสิ่งที่ปรากฏบนโลกที่อยู่ล้อมรอบตัวเรา และมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ทั้งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ และโดยการสร้างขึ้นของมนุษย์ ตลอดสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต และที่สัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้ เป็นรูปธรรมและเป็นนามธรรม มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ต่อมนุษย์

จากที่กล่าวมาดังกล่าวทำให้เราเห็นได้ว่า ความหมายของคำว่า สิ่งแวดล้อมมีความหมายกว้าง จนไม่สามารถจะกำหนดได้ แต่สิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงซึ่งก็ตรงกับทางหลักของพระพุทธศาสนา คือ ทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา เมื่อมนุษย์เราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องยอมรับกับการเปลี่ยนแปลงนั้น แต่เมื่อมีสิ่งแวดล้อมที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง จึงสามารถสรุปได้ว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สรรพสิ่งที่อยู่ล้อมรอบมนุษย์ทั้งในที่ใกล้และในที่ไกล ทั้งที่เกิดขึ้นเองและโดยมนุษย์สร้างขึ้น เป็นรูปธรรมและเป็นนามธรรม มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทุกสิ่งอย่างล้วนแล้วแต่การอาศัยซึ่งกันและกันมีความเกี่ยวข้องเกี่ยวพันอย่างเป็นระบบ และสิ่งสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์หรือสิ่งมีชีวิตทั้งทางตรงและทางอ้อม และระบบนิเวศในธรรมชาติ

ชีวิตทุกชีวิตที่เกิดมาที่ต่างเกิดมาได้ เพราะมีชีวิตอื่นๆ เกื้อหนุน ซึ่งชีวิตทุกชีวิตมีโอกาสเกิดและมีชีวิตอยู่ได้ ในสภาวะลำพังโดดเดี่ยว โดยไม่มีความสัมพันธ์ถึงสิ่งแวดล้อมอื่นๆ และภายใต้ความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมนี้ เราเรียกว่า ระบบนิเวศ ซึ่งหมายถึงระบบของสิ่งมีชีวิตที่อยู่ได้ด้วยตัวเอง และมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่อยู่โดยรอบสิ่งแวดล้อม หมายถึง กลุ่มหรือหมู่ของสิ่งมีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิตอื่นๆ ที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งมีชีวิตหนึ่งๆ ความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม ในระบบนิเวศ แบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

- 1.เป็นความผูกพัน พึ่งพากัน หรือส่งผล ต่อกันระหว่างสิ่งมีชีวิตด้วยกันเอง
- 2.เป็นความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิตที่แวดล้อมมันอยู่

ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์ทั้ง 2 ประการ นี้ จะเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน และมีอยู่ในทุกระบบนิเวศ และความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต กับสิ่งแวดล้อมก็คือ การถ่ายทอดพลังงาน และการแลกเปลี่ยนสาร ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์อย่างมีระเบียบ ภายในระบบ ทำให้ระบบอยู่ในภาวะที่สมดุลนั้น คือ

การดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตจะได้พลังงานโดยตรงมาจากดวงอาทิตย์ ซึ่งพลังงานจากดวงอาทิตย์ จะถูกตรึงไว้ด้วยกระบวนการสังเคราะห์แสงของพืชสีเขียว ทำให้มีการเจริญเติบโต และเป็นอาหารให้กับสัตว์ ขณะเดียวกันตลอดระยะเวลาของการเติบโตของพืชสีเขียว มันก็จะปล่อยก๊าซออกซิเจน ที่เป็นประโยชน์ต่อกระบวนการหายใจของพืชและสัตว์

นี่คือตัวอย่างของการถ่ายทอดพลังงาน และการแลกเปลี่ยนสาร ระหว่างสิ่งมีชีวิต กับสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศ มนุษย์เป็นองค์ประกอบหนึ่งของระบบนิเวศในโลก ที่จะอยู่รอดได้ ก็ต่อเมื่อองค์ประกอบอื่นๆ มีอยู่ด้วยอย่างสมบูรณ์ แต่การทำลายองค์ประกอบในระบบที่มนุษย์อาศัยอยู่เอง เช่น การทำลายป่า การทำให้คุณภาพของอากาศ น้ำ ดิน เสื่อมโทรมอย่างรุนแรงนั้น เป็นการทำความสมดุลของระบบนิเวศอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของมนุษย์

ดังนั้น เพื่อที่จะรักษาความสมดุลของระบบนิเวศในโลกนี้ไว้ให้ได้ มนุษย์จึงใช้ทรัพยากรทุกชนิดอย่างถนอมรักษา ฟื้นฟูสภาวะของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรม เพื่อที่จะให้ระบบนิเวศของมนุษย์ได้อยู่ในสภาวะสมดุลได้ตลอดไป การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างใกล้ชิด ทั้งนี้ เพราะทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งที่เอื้ออำนวยประโยชน์ให้มนุษย์ได้รับปัจจัยสี่ ซึ่งได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย แต่ขณะเดียวกัน การกระทำของมนุษย์เอง ได้ส่งผลกระทบต่อสภาพของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม และเนื่องจากความจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของจำนวนประชากร ได้มีผลทำให้เกิดการแก่งแย่งในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ ยิ่งไปกว่านั้น มนุษย์ยังได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างฟุ่มเฟือย และไม่มีแผนการจัดการโดยมุ่งหวังผลกำไรสูงสุด แต่เพียงอย่างเดียว จึงมีผลทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรม และการขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม หรือการแพร่กระจายของภาวะมลพิษจากกระบวนการใช้ทรัพยากรธรรมชาตินั้นๆ ด้วย

สิ่งแวดล้อม คือสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ทั้งสิ่งที่มีชีวิต สิ่งไม่มีชีวิต เห็นได้ด้วยตาเปล่า และไม่สามารถเห็นได้ด้วยตาเปล่า รวมทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และสิ่งที่มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น หรืออาจจะกล่าวได้ว่า สิ่งแวดล้อมจะประกอบด้วยทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นในช่วงเวลาหนึ่ง เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์นั่นเอง สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ได้แก่ บรรยากาศ น้ำ ดิน แร่ธาตุ และสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่บนโลก (พืช และสัตว์) ฯลฯ สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ สาธารณูปการต่างๆ เช่น ถนน เขื่อนกั้นน้ำ ฯลฯ หรือระบบของสถาบันสังคมมนุษย์ ที่ดำเนินชีวิตอยู่ ฯลฯ ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งต่างๆ (สิ่งแวดล้อม) ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ เช่น บรรยากาศ ดิน น้ำ ป่าไม้ พืชพันธุ์ สัตว์ป่า แร่ธาตุ พลังงาน และกำลังแรงงานมนุษย์ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติทุกประเภะนั้น จะเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อม แต่สิ่งแวดล้อมทุกชนิดไม่เป็นทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมด ซึ่งอาจกล่าวสรุปได้ว่า การที่จะจำแนกสิ่งแวดล้อมใดๆ เป็นทรัพยากรธรรมชาตินั้น มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายประการ

ประการแรก เกิดจากความต้องการของมนุษย์ที่จะนำสิ่งแวดล้อมมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับตนเอง

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา ถ้ายังไม่นำมาใช้ก็เป็นสิ่งแวดล้อม แต่ถ้านำมาใช้ประโยชน์ได้ ก็จะกลายเป็นทรัพยากรธรรมชาติในช่วงเวลานั้น ๆ

ประการที่สาม สภาพภูมิศาสตร์และความห่างไกลของสิ่งแวดล้อม ถ้าอยู่ไกลเกินไป คนอาจไม่นำมาใช้ ก็จะไม่สามารถแปรสภาพเป็นทรัพยากรธรรมชาติได้

นอกจากนี้ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มคละกันไป โดยอยู่ร่วมกันอย่างมีกฎ ระบบ ข้อบังคับ ทั้งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ และทั้งที่มนุษย์กำหนดขึ้นมา การอยู่เป็นกลุ่มของสรรพสิ่งเหล่านี้ จะแสดงพฤติกรรมร่วมกันภายในขอบเขต และแสดงเอกลักษณ์ของกลุ่มออกมาอย่างชัดเจน กลุ่มของสรรพสิ่งเหล่านี้จะเรียกว่า ระบบนิเวศ หรือระบบสิ่งแวดล้อม นั่นเอง

จากคำจำกัดความข้างต้น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง การดำเนินงานต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งในด้านการจัดหา การเก็บรักษา การซ่อมแซม การใช้อย่างประหยัด และการสงวนรักษา เพื่อให้ทรัพยากร

ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมนั้น สามารถเอื้ออำนวยประโยชน์แก่มวลมนุษย์ได้ใช้ตลอดไป อย่างไม่ขาดแคลน หรือมีปัญหาใดๆ หรืออาจจะหมายถึง กระบวนการจัดการ แผนงาน หรือกิจกรรมในการจัดสรร และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เพื่อสนองความต้องการในระดับต่างๆ ของมนุษย์ และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนา คือ เสถียรภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักการอนุรักษ์ ด้วยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างฉลาด ประหยัด และก่อให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้

แต่ถ้าเราจะกำหนดว่า สิ่งแวดล้อมที่เรากล่าวกันทุกๆ ไปนั้น เป็นเรื่องของปัญหาภาวะมลพิษ อันเนื่องมาจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ หรือจากผลของความก้าวหน้าของการพัฒนาแล้ว เราก็สามารถให้คำจำกัดความแยกระหว่างการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการสิ่งแวดล้อมได้ดังนี้ คือ

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพต่อสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ และให้ประโยชน์ต่อมนุษย์ ทั้งในด้านการจัดหา การเก็บรักษา การซ่อมแซม การใช้อย่างประหยัด รวมทั้งการสงวน เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาตินั้น สามารถให้ผลได้อย่างยาวนาน

การจัดการสิ่งแวดล้อม หมายถึง การดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อทำให้สิ่งที่อยู่รอบๆ ตัวเรามีผลดีต่อคุณภาพชีวิต นั่นก็คือ จะต้องดำเนินการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาภาวะมลพิษ ที่จะมีส่วนต่อการดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุข ปลอดภัย นั่นเอง

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม จะต้องยึดหลักการทางอนุรักษ์ วิทยา เพื่อประกอบการดำเนินงานในการจัดการดังนี้ คือ

1) การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะต้องเป็นไปอย่างสมเหตุสมผล ใช้อย่างฉลาด หรือใช้ตามความจำเป็น ไม่ใช้อย่างฟุ่มเฟือย และไม่เกิดการสูญเสียเปล่า หรือเกิดการสูญเสียเปล่าที่น้อยที่สุด

2) การประหยัดของที่หายาก และของที่กำลังสูญพันธุ์

3) การปรับปรุง ซ่อมแซมสิ่งที่เสื่อมโทรมให้คืนสภาพก่อนนำไปใช้ เพื่อให้ระบบสิ่งแวดล้อมดีขึ้น

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีแนวความคิดหลักในการดำเนินงาน ดังนี้คือ

1. มุ่งหวังให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ประกอบกันอยู่ในระบบธรรมชาติ มีศักยภาพ ที่สามารถให้ผลผลิตได้อย่างยั่งยืน ถาวร และมั่นคง คือ มุ่งหวังให้เกิดความเพิ่มพูนภายในระบบ ที่จะนำมาใช้ได้ โดยไม่มีผลกระทบกระเทือนต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นๆ

2. ต้องมีการจัดองค์ประกอบภายในระบบธรรมชาติ หรือสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศให้มี ชนิด ปริมาณ และสัดส่วนของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม แต่ละชนิดเป็นไปตามเกณฑ์มาตรฐานตามธรรมชาติ เพื่อให้อยู่ในภาวะสมดุลของธรรมชาติ

3. ต้องยึดหลักการของอนุรักษ์วิทยาเป็นพื้นฐาน โดยจะต้องมีการรักษา สงวน ปรับปรุง ซ่อมแซม และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ ในทุกสภาพ ทั้งในสภาพที่ดีตามธรรมชาติ ในสภาพที่กำลังมีการใช้ และในสภาพที่ทรุดโทรมร่อยหรอ

4. กำหนดแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนในการควบคุม และกำจัดของเสีย มิให้เกิดขึ้นภายในระบบธรรมชาติ รวมไปถึงการนำของเสีย นั้น ๆ กลับมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างต่อเนื่อง

5. ต้องกำหนดแนวทางในการจัดการ เพื่อให้คุณภาพชีวิตของมนุษย์ดีขึ้น โดยพิจารณาถึงความเหมาะสม ในแต่ละสถานที่ และแต่ละสถานการณ์

จากแนวคิดดังกล่าว เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมนั้น มีหลายชนิด และแต่ละชนิด ก็มีคุณสมบัติ และเอกลักษณ์ที่เฉพาะตัว ดังนั้น เพื่อให้การจัดการสามารถบรรลุเป้าหมายของแนวคิด จึงควรกำหนดหลักการจัดการ หรือแนวทางการจัดการให้สอดคล้องกับชนิด คุณสมบัติ และเอกลักษณ์เฉพาะอย่างของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมนั้นๆ ดังนี้

คัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนา มองเห็นความสำคัญของการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ มองเห็นธรรมชาติเหมือนกับมองที่ตัวเองว่า ตัวเองต้องการอย่างไร ธรรมชาติดีก็เป็นเฉกเช่นเดียวกับมนุษย์เหมือนกัน การต้องการเอาใจใส่ การต้องการการดูแล และการต้องการเห็นธรรมชาติเห็นเหมือนตัวเอง

เอกสารอ้างอิง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สโมสร. (2518). *ชมรมอนุรักษ์สภาพแวดล้อมสภาพแวดล้อมไทย*.

กรุงเทพมหานคร: บริษัทประชาช่าง.

ธีระพล อรุณะกสิกรและคณะ5. (2542). พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม
แห่งชาติ พ.ศ. 253. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน.

พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต). (2538). ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพมหานคร:
นานมีบุ๊คส์บลีเคชั่นส์.